

***Bántava*. Egy Tolna megyei dülönév középkori eredetéről**

A Tolna megye északnyugati sarkában található Iregszemcse község határában, a falutól nyugatra néhány száz méterre fekszik Bántava-pusztá. A név előtagja a *bán* méltóságnév, utótagja pedig a *tó* főnév birtokos személyjellel ellátott alakja (lásd pl. *Bánháza*, *Bánhida*: FNESz. I.: 160). A dülönév napjainkban is létező *Bántova* alakjának (TMFN.: *Bántova* 5/95, 8/191; *Bántovai-dűlő* 8/185; *Bántovai-folyó* 5/93) végződése alapján akár a szó szláv eredetére is gondolhatnánk, a későbbiekben elmondottak alapján itt azonban inkább csak *á* utáni *o*-zással számolhatunk.

Ez a földrajzi név csupán egy lenne a terület sok más dülöneve közül, ha nem ismernénk egy 1733-as tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, amelyben a környéken 1663 körül megtelepedett rácok vallanak Nagyszokoly és Iregszemcse vitássá vált határaitól. Az iratban a dülönév többször szerepel, mai értelméhez hasonlóan nem egy bizonyos tó megnevezéseként, hanem területnévként, például: „Ireg és Szokol között pedig egy eret tartottak határnak, amelyben, *Bántován* alul nagy víz nem volt [...] a *Bántován* felül jobb kézről való völgyet [...] *Bántovának* nap nyugati feléről, *Bántova* és az akasztófa között való mezőről [...]” (K. Németh 2002).

A *Bántava* név érdekessége, hogy a tanúkihallgatásban szereplő összes dülönév közül (pl. *Igástói-völgy* ~ *Koveritty*, „*Kávásvölgy vagy forró rétek*”, *Tűzvölgy*; vö. TMFN.) egyedülként maradt fent napjainkig, leszámítva a ma is létező vagy elpusztult középkori településekre utaló földrajzi neveket (*Kisszokoly*, *Gonozd*, *Szentmárton* stb.; vö. TMFN.).

Az említett földrajzi neveket a rácok bizonyosan helyben vették át, nem tőlük származik a névadás; erre utal, hogy az egyik nevet saját nyelvükön is megnevezték. Elfogadva a feltételezést, hogy a 17. század második felében már létező *Bántava* dülönév esetleg a középkorra is visszavezethető, kísérletet tehetünk a középkori eredet bizonyítására és a névadó személyének meghatározására. Mindez azért jelentene érdekességet, mert a vidéken a középkori oklevelekből ismert dülönevek teljes eltűnésével számolhatunk, és a terület hódoltságkori rendkívüli pusztulása miatt (a megye középkori településhálózatának 94,4%-a megsemmisült (Rácz I. 1995: 178) sok esetben az egykori települések helyének meghatározása is meglehetősen nehézségekbe ütközik. Jellemző a földrajzi nevek eltűnésére, hogy a környék egyik legjelentősebb folyóját, a mai Koppányt a középkorban még *Füzegynek* (Ortvay 1882: 323, 325) nevezték, de neve nem élte túl a hódoltságot.

A *Bántava* név középkori voltát – rá név szerint vonatkozó középkori oklevél hiányában – csak közvetett módon bizonyíthatjuk. A földrajzi név tágabb környezetében, a Kapos–Koppány–Sió-köz Tolna megyei részén csupán kétszer említenek halastavakat a középkori oklevelek: 1419-ben a napjainkra Tamási területébe olvadt Arcsa falu (Csánki 1985: 414–5) határában feküdt a faluról elnevezett *Arcsató* (*Archathow*) nevű halastó (DL 106298; CodDipl. X/6: 235), 1481-ben pedig egy hatalmaskodási ügyben említik a közeli vár, Ozora egykori birtokosának, Hédervári Imrénének özvegye, Borbála szokolyendrédi halastavát, amelyet Imre testvére, Hédervári Miklós familiárisai – köztük utóbbi szokolyi offiálisa, Bak Ferenc – erőszakosan lehalásztak (DL 886494).

Talán nem szorul indoklásra, hogy az először a 17. század második felében Szokoly határában említett Bántava és az 1481-es szokolyendrédi halastó kapcsolatát érdemes megvizsgálni, annál is inkább, mert az említett Hédervári Imre macsói bán volt. Szokoly és Endréd/Szokolyendréd – ha kezdetben külön települések voltak is – a későközépkorra bizonyosan összenőttek, vagy legalábbis

igen közel feküdtek egymáshoz, hiszen a korabeli oklevelek alapján sem különböztethetőek meg egyértelműen: egy nemesember, Dezső (fia) Péter például 1446-ban Kisendrédi, 1452-ben Szokolyi, 1455-ben pedig Szokolyendrédi előnévvel szerepel (1446: Szakály 1998: R/3. sz.; 1452: DL 88268; 1455: HéderváriOkl. I, 283–5). A két település története is összefonódott. A számunkra érdekes kor 1403-ban kezdődik, amikor Zsigmond király Ozorai Pipónak és testvérének adományozta a birtokokat (ZsigmOkl. II/1: 2869. sz.). A Pipo, majd halála után a Héderváriak kezén levő ozorai vár tartozékaként – néhány összeírást leszámítva – említik mindkét települést 1412-től (Wenzel 1884) 1513-ig (HéderváriOkl. I.: 371. sz.), ezután azonban a török hódoltságig mindkét birtokból csak birtokrészek tartoztak a várhoz. Az 1542-es rovásadójegyzékben Endréd nem szerepel, csak Szokoly; feltehetően az utóbbihoz írták be az endrédi birtokosokat is (a települések történetére összefoglalóan: Csánki 185: 424, 452; Papp I. 2000: 66–8, 145; K. Németh 2000: 78–9, 125–6).

Láthattuk, hogy az 1481-ben említett szokolyendrédi halastó a 15. század elejétől az ozorai váruradalom része volt, amelynek birtokosai közül ketten is viseltek báni méltóságot. Ozorai Pipo 1408-ban és 1409-ben szörényi bán volt (Engel 1996: 180), Hédervári Imre pedig 1442 és 1446 között a macsói bán címet viselte (Engel 1996: 97). Úgy véljük, hogy kettejük valamelyikéről – s a hosszabb birtoklás okán mégis inkább Hédervári Imréről – nyerhette nevét a 15. század végén már létezett tó, annak ellenére, hogy „csak” a 17. század végétől adatható a *Bántava* név. Érdekes, hogy a Pesty Frigyes-féle 1865-os dülönévgyűjtésre küldött, a népi etimológiát rögzítő iregi válasz összezseng a *Bántava* név általunk is feltételezett eredetével: „*Bántova* Uradalmi Pusztá róna fekvésű nevéet vette Kinizsi Bántól – itt volt vadászó tava” (Gaál-Kőhegyi 1975: 317).

A birtokos nevéhez kapcsolt birtokos személyjeles utótagból képzett település- és egyéb földrajzi nevek általánosak a magyar nyelvterületen. Tavak elnevezésénél is találkoznak hasonló alakokkal a középkortól fogva: a szintén Tolna megyei Fadd határában 1470-ben több, név szerint felsorolt tó mellett *Apáttava* és *Uraktava* nevű tó is feküdt (Szakály 1998: 156. sz.), Szabolcs megyében pedig a középkorban *Apáttava*, *Ispántava*, *Páldeák-tava*, *Pap-tava*, *Prépost-tava*, *Úrtava* nevű tavakat találunk (Mikesy 1940: 5, 14, 24, 26, 28).

A tó pontos helyének meghatározása sem reménytelen, hiszen az Iregszemcse és Nagyszokoly közti vidéken napjainkban is léteznek a jellegzetesen északnyugat-délkeleti irányú patakok vizét felhasználó halastavak. A terület legkorábbi részletesebb térképe, az 1780-as évek első felében készült, I. József császár-féle első katonai felmérés vidékünkön két tavat tüntet fel, mégpedig Nagyszokolytól délkeletre kb. 3 km-re, a Gonozdi-patak két ágának összefolyásánál, valamint ennek közvetlen közelében, a keleti ágon (Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára, Budapest, Coll. X. Sect. XXV.); közülük ma csupán az utóbbi létezik. A két tó valamelyikét – de talán inkább az összefolyásnál fekvő, nagyobb felületűt – nevezhették a középkorban *Bántavának*, és róla kaphatta nevét később a közeli határrész is. A mai *Bántava-pusztá* és *-dülő* a tótól nyugatra kb. 2 km távolságra fekszik; a tó nevének elhomályosulásával kissé távolabbi határrészre szállt át a név.

Összefoglalva fejtegetésünk eredményeit: egy 1481-ben a Tolna megyei Szokolyendréd határában említett halastavat nagy valószínűséggel kapcsolni tudtunk egy, a 17. század végétől máig adatolt *Bántava* földrajzi névhez, és a középkori birtoktörténet adatainak segítségével nagy valószínűséggel meghatároztuk azt a személyt, Ozora várának 15. század közepi birtokosát, Hédervári Imre macsói bánt, akiről a ma is létező, középkori eredetű halastó a nevét nyerhette. Más, akár közeli területeken is természetesen tömegével maradhettek fenn középkori dülönevek (pl. Zatykó 1997: 478, 31. jegyzet), s a régészet is több középkori halastó helyét azonosította már, főleg kolostorok környékén (pl. a közeli Somogydöröcske határában fekvő egykori Szentpál pálos kolostora mellett; vö. Guzsik Tamás 1986: 15). A fent mondottak azonban talán rávilágíthatnak arra, hogy még egy rendkívüli pusztítást szenvedett, szinte teljesen kicserélődött lakosságú területen is fennmaradhettek földrajzi nevek a középkor óta, s szerencsés esetben mai dülönév-állományunkból sikerülhet ezek kiszűrése.

SZAKIRODALOM

- Csánki Dezső 1985. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest.
- Engel Pál 1996. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest.
- Gaál Attila–Kőhegyi Mihály 1975. Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában II. Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 4–5 [1973–74].
- Guzsik Tamás 1986. Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében. Somogy Megye Múltjából 7.
- K. Németh András 2000. A Kapos–Koppány–Sió-köz és a Tolna megyei Koppány mente középkori települései. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE, Budapest.
- K. Németh András 2002. Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 24. [Megjelenés alatt.]
- Mikesy Sándor 1940. Szabolcs vármegye középkori víznevei. Budapest.
- Ortvay Tivadar 1882. Magyarország régi vízrajza a 13. század végéig I.
- Papp István 200. A Tamási járás évszázadai. Tamási.
- Rác István 1995. A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen.
- Szakály Ferenc 1998. Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525. Szekszárd.
- Wenzel Gusztáv 1884. Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez I–IV. Történelmi Tár 38.
- Zatykó Csilla 1997. 15. századi falukép Somogyból. Történelmi Szemle 39.

K. Németh András